

ТЕОРЕТИЧНИЙ РІВЕНЬ ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

Ключові слова: наукова теорія, методологія, географічна наука, туристична сфера.

Вступ. Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку географії нові теоретичні знання можна отримати не стільки узагальненням емпіричних матеріалів, а скільки за рахунок зміни основ пізнання, використанням нових концепцій, методів і підходів, як географічних, так і інших наук. Це призводить до диференціації географічних наук та сприяє подальшому розвитку їх методологічної бази. Вивчення даних питань можна здійснити за допомогою філософії та методології науки, оскільки «філософсько-методологічна орієнтація дослідника значною мірою визначає спосіб узагальнення емпіричного спеціального матеріалу, формулювання важливих вихідних положень, категорій, принципів, законів і закономірностей» [6, с. 15]. Слід зазначити, що географія перестала бути суто емпіричною наукою, тому особливо актуальною є проблема формування та удосконалення методологічних засад побудови географічної теорії.

Теоретичний рівень географічних знань може виступати підґрунтям дослідження сфери туризму як специфічної сфери господарського комплексу, що охоплює різні аспекти життєдіяльності населення і сприяє задоволенню економічних та соціально-культурних потреб людей. Основними завданнями туристичної діяльності є відновлення якісних показників трудових ресурсів та підвищення добробуту населення. Формування ринкових засад господарювання та розвитку економіки України вимагає підвищення

ефективності використання наявного потенціалу, що, в свою чергу, може забезпечити оптимізацію та прискорення соціально-економічного розвитку держави. Важливою складовою ресурсного потенціалу України є туристичні ресурси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В загальнометодологічному плані проблема теоретизації географічної науки та становлення наукової теорії, зв'язку наукової теорії із світоглядом, стилем наукового мислення широко обговорена у філософській та географічній літературі, даній проблемі присвячено значну кількість статей, монографій, збірників. Значний внесок у вирішення проблем розробки філософських та методологічних питань географічних наук висвітлена в працях Алаєва Э. Б., Лямина В. С., Мороза С. А., Ниммик С. Я., Пістуна М. Д., Олійника М. Д., Поросенкова Ю.В., Поросенкової Н.І., Руденка О.В., Саушкина Ю.Г., Стьопіна В. С., Топчієва О.Г., Шаблія О.І., Анучина В.А., Арманда А.Д., Бунге В., Герасимова И.П., Гохмана В.М., Григорьева А.А., Мересте У.И., Мукитанова Н.К. та багатьох інших науковців. Їх праці присвячені проблемам формуванню методологічних основ побудови географічної теорії, проблемі об'єкта і предмета вивчення, проблемі специфіки географічних явищ, проблемі співвідношення теоретичного і емпіричного в географії, проблеми синтезу географічних наук.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Основною метою даної роботи є аналіз особливості теоретичного рівня наукових знань з огляду на дослідження туристичної сфери та визначення на цій основі структур теоретичного рівня дослідження в географії. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: 1) розглянути суть та структура теоретичних знань географічної науки та визначити структуру теоретичного дослідження з географії; 2) проаналізувати методологічну базу географічних дисциплін та визначити її роль у дослідженні сфери туризму; 3) визначити особливості співвідношення між рівнями наукового дослідження.

Виконання завдань по досягненню мети дослідження дасть можливість чіткіше сформулювати уяву про особливості перетворення емпіричних географічних знань в теоретичні та формування на цій основі теоретико-методологічної бази географічних наук з огляду на дослідження в туризмі.

Виклад основного матеріалу. Основою розвитку географії як і будь-якої іншої науки виступає теорія, що «... є головною, типовою і найскладнішою формою знань, яка відтворює сутність об'єктивної дійсності за допомогою власних логічних конструкцій» [6, с. 7]. Розвинуті теоретичні знання дають можливість проводити наукові дослідження та застосовувати їх результати в практичній діяльності.

Теорію (з грец. *theoria* – спостереження, дослідження) можна розглядати, як найрозвинутішу форму «...наукового знання, яка дає цілісне, системне відображення закономірних та сутнісних зв'язків певної сфери дійсності» [7, с. 573], або як «...достовірне знання, систему логічних понять і

уявлень про загальні, сутнісні й необхідні внутрішні зв'язки певної предметної галузі знань» [6, с. 573].

Тому теорія найбільш адекватно відображає об'єктивну дійсність шляхом створення логічної системи достовірних знань та формування понятійно-термінологічного апарату предметної галузі дослідження. Рівень розробки понятійно-термінологічного апарату свідчить про теоретичний рівень науки. Що стосується географії, зокрема суспільної географії, то її термінологія згідно з Алаєвим Е. Б. потребує впорядкування та систематизації, оскільки відзначається багатозначністю, складними та громіздкими термінами, відсутністю еквівалентів в термінології інших мов, тощо [1, с. 8-12].

Таким чином, в основі теорії науки можна виділити взаємопов'язану систему абстрактних об'єктів, які визначають специфіку даної науки. Стьопін В. С. дану систему назвав «фундаментальною теоретичною схемою» [11, с. 110]. Вихідні ознаки її абстрактних об'єктів та відносин завжди характеризують найбільш суттєві риси теорії предметної галузі. Фундаментальну теоретичну схему можна розглядати в якості досить абстрактної моделі взаємодій, що вивчаються в теорії, та вона виявляє структурні особливості таких взаємовідносин, фіксуючи в пізнанні їх суттєві характеристики [11, с. 110-111].

Теоретичне знання з географії можна розглядати як складну та багатогранну систему, що має свою структуру. Основними елементами теорії виступають наукові терміни і категорії, принципи і постулати, на основі яких розроблені окремі концепції, парадигми, закони і закономірності (як достовірні, так і гіпотетичні).

В структурі теоретичного рівня пізнання можна виділити два підрівні, перший з яких формує часткові теоретичні моделі і закони, які виступають в якості теорії, що відносяться до досить обмеженої частини явищ; другий – складає розвиток наукової теорії, що включає часткові теоретичні закони в якості наслідків, виведених із фундаментальних законів теорії. Складовою частиною теоретичного знання на кожному з цих підрівнів є теоретична модель та сформульований відносно неї теоретичний закон. Елементами теоретичної моделі є абстрактні об'єкти (теоретичні конструкції), які знаходяться в чітко визначених зв'язках та взаємовідносинах між собою. Теоретичні закони безпосередньо формулюються відносно теоретичних моделей [12, с. 180-182].

Можна виділити два підходи до розуміння форм підвищення теоретичності географічного знання: виділення теоретичної частини науки в окрему дисципліну і створення теоретичного рівня географічних знань в межах окремих дисциплін. Зокрема Ю. Г. Саушкін пропонував виділити як окрему науку в системі географічних наук теоретичну географію, метою якої є виявлення найбільш загальних законів та побудови просторово часових систем і структур [9, с. 148]. Слід зазначити, що поняття простір («простір і

час») необхідно розуміти як філософську категорію, а «географія може лише інтерпретувати це загальнонаукове поняття відповідно до специфіки галузі матеріального світу, що вивчається нею» [1, с. 98].

Теоретичне рівень дослідження, на відміну від емпіричного, відображає суть об'єктивної дійсності, яка вивчається за допомогою розроблення логічних конструкцій. Якщо емпіричне дослідження безпосередньо спрямоване на реальні об'єкти, дані спостережень та експериментів, то теоретичне вивчає дійсність опосередковано. Географія, як і будь-яка інша наука завжди потребує спостереження явищ дійсності та експериментального її дослідження.

Теоретичний рівень географічного дослідження починається після побудови логічних конструкцій, які в науковому дослідженні відіграють роль ідеалізованих об'єктів. Теоретична модель лише опосередковано зумовлена емпіризмом, але її виникнення неможливе без розвитку емпіричної науки.

Отже, теоретична модель об'єкту дослідження проявляється у формалізованій (знаково-символічній) формі і не виступає реальним предметом. За допомогою логічних методів дослідження та розумового експерименту встановлюються загальні, істотні та необхідні зв'язки між елементами об'єкту дослідження, які відображаються за допомогою теоретичних законів та закономірностей, що є основою теорії даного галузі знань. Формування даних теоретичних моделей дає змогу розробити теоретичну систему дослідження. Хоча на теоретичному рівні науки і відсутня пряма взаємозалежність між змістом наукового знання та дослідними даними, проте на даному рівні активніше розвивається понятійно-термінологічний апарати даної предметної галузі знань (географії), що визначає більш активну та спрямовуючу особливість теоретичних досліджень на протигагу емпіричним.

На початковому етапі розвитку науки можливе одержання теоретичних знань без використання емпіричних відомостей про довкілля, тобто шляхом уявного експерименту. Але подальший розвиток теорії вимагає постійне використання дослідних даних одержаних емпіричним шляхом, що дасть можливість конкретизувати та визначити шляхи практичного застосування теоретичних розробок.

Таким чином, теоретичне та емпіричне знання є однаково необхідними та пов'язаними між собою напрямками в науковому дослідженні. Подальший розвиток науки в значній мірі залежить від протиріччя між даними науковими напрямками, оскільки емпіричне дослідження стосується природи самих понять.

Все сформульоване вище підтверджує правильність існування п'яти основних етапів теоретичного дослідження сформульованих відповідно до загальної принципової схему теоретичного дослідження з суспільної географії, запропонованої Пістуном М. Д. [6, с. 13], яку можна використати і для дослідження в галузі туризму: 1) вибір і обґрунтування абстрактного

об'єкта суспільно-географічного вивчення; 2) вивчення особливостей суспільно-географічних відношень (зв'язків) і процесів; 3) визначення нових понять, їх термінів і категорій; 4) обґрунтування концепцій (гіпотетичних чи достовірних), а потім відповідних законів і закономірностей; 5) розробка конструктивних аспектів дослідження (прогнозу, планування, конструювання).

Саме таке розуміння теоретичного рівня географічного дослідження дозволить успішно розвинути всі основні напрями наукової діяльності – від пізнавального до конструктивного.

Важливим елементом теоретичної діяльності є методологія дослідження, тобто науково обґрунтований підхід до вирішення основних теоретичних питань науки, який можна назвати методологічним підходом. Розвиток теорії географії пов'язаний з переосмисленням ролі людини в природі, що призводить до виникнення методологічних проблем географічної науки та зумовлює необхідність вдосконалення методології дослідження. Це значною мірою пов'язано із розумінням місця людини в природі, оскільки людина є складовою частиною природи і одночасно основною рушійною силою виробництва.

Таким чином, термін «методологія» визначає науково обґрунтовані принципи, форми та методи науково-пізнавальної діяльності, тобто характеризує процес отримання наукового знання і в «...широкому філософському розумінні термін «методологія» означає світогляд ученого, а у вузькому – сукупність методів і засобів дослідження, що застосовуються в даній галузі знань» [6, с. 14].

Таким чином, методологію географічної науки як «вчення про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності» [13, с. 29] можна вважати перехідною ланкою між філософією та географією.

Існують різноманітні підходи до визначення структури методології науки.

За Дзенісом З. Є. розрізняють наступні методологічні рівні наукового пізнання [3]: 1) загальна наукова методологія (базується на філософії та логіці); 2) загальнонаукова методологія (використовує загальні для різних наук концепції та підходи); 3) методологія споріднених груп наук; 4) методологія конкретних наук (конкретно-наукова методологія); 5) часткова методологія (методологія окремих дисциплін напрямків науки).

Блауберг І. В. та Юдін Е. Г. визначили чотири рівні методологічного знання [1]: 1) філософська методологія, що вивчає загальні принципи пізнання і категоріальний устрій науки загалом; 2) загальнонаукові принципи і форми дослідження; 3) конкретно наукова методологія, тобто сукупність принципів, методів, прийомів та процедур дослідження, що застосовуються в певній спеціальній галузі знань, зокрема в суспільній географії; 4) методика і техніка досліджень.

Мороз С.А. виділив три рівні методології [5]: 1) філософська методологія; 2) загальнонаукові принципи, підходи і форми пізнання; 3) конкретно-наукова методологія.

Досить важливим завданням при дослідженні теоретичного розвитку географічної науки є визначення взаємовпливу методологічних рівнів, оскільки кожен процес наукового дослідження включає: суб'єкт, об'єкт, предмет, методи, підхід, засоби пізнання, результати дослідження, практичне використання цих результатів та кожне наукове дослідження проходить в три етапи: 1) описовий (дескриптивний) – узагальнення та систематизацію матеріалів дослідження (класифікація, типізація, районування тощо); 2) інтерпретивний – пояснення досліджуваного явища в процесі розвитку, його аналіз та прогнозування; 3) конструктивний – визначення оптимальних цілей і рекомендацій для управління географічними процесами.

На основі системного аналізу та синтезу досліджень з географії можна виділити наступні методологічні принципи географії: 1) принцип системності дослідження географічних об'єктів на різних рівнях функціонування; 2) принцип територіальності, що передбачає територіальну організацію елементів географічного об'єкту дослідження; 3) принцип комплексності та перспективності географічних об'єктів; 4) принцип картографування географічних процесів та явищ; 5) принцип історизму та інші принципи.

Географічне дослідження туристичної сфери варто проводити в кілька етапів: 1) формування теоретико-методологічних основ дослідження; 2) оцінка чинників функціонування туристичної сфери; 3) дослідження особливостей територіальної організації туристичної сфери; 4) прогнозування та розвитку туристичної сфери, розробка рекомендацій та обґрунтування заходів державної політики.

Оцінка функціонування туристичної сфери має здійснюватись відповідно до розробленої науково-обґрунтованої методики та з урахуванням специфічних особливостей соціально-економічного розвитку. Дана методика базується на системному підході до об'єкту дослідження та комплексному вивченні впливу географічних чинників на сучасний та перспективний стан розвитку туризму.

Висновки і пропозиції. Таким чином, теоретичний рівень наукового пізнання визначається єдністю теоретичного знання і теоретичної діяльності. Можна виділити два основні рівні наукового знання географічної науки: теоретичний та емпіричний. Теоретичний рівень включає філософію, світоглядну методологію і загальну теорію географії та її складових частин. Сутнісною частиною наукового дослідження є аналіз діалектики теоретичного та інших рівнів наукових знань, насамперед емпіричного. Постійні протиріччя між цими рівнями є одним з рушійних чинників розвитку науки.

Узагальнення та аналіз емпіричного географічного матеріалу і формування на цій основі наукових положень, категорій, принципів, законів

та закономірностей географічної науки значною мірою залежить від філософсько-методологічної орієнтації дослідника яка продовжує базуватися на принципах матеріалістичної діалектики, що значною мірою залишається основою методологічного знання географічних наук.

В такому розумінні можна виділити декілька методологічних проблем географії: проблема географічного простору і часу, взаємодії природи і людини, теоретизації географії та географічних законів, співвідношення теоретичного та емпіричного в географічному пізнанні та інші проблеми, які значною мірою пов'язані з якісними змінами географічної науки та тенденціями обґрунтування її як фундаментальної теоретичної науки.

Досить важливою методологічних проблем наукового пізнання є проблема співвідношення рівнів дослідження у процесі пізнання. Отримання нових знань значною мірою пов'язано із практичною діяльністю людини, в процесі якої людина постійно стикається з новими особливостями буття. Пізнання цих особливостей необхідно для удосконалення практичної діяльності та рівня життя людини. Але емпіричний рівень пізнання висвітлює переважно зовнішні сторони об'єктів дослідження, більш глибоке дослідження їх суті можливе на теоретичному рівні пізнання.

Отже, існує певна емпірико-теоретична система пізнання, що логічно поєднує діалектично протилежні рівні наукового пізнання: емпіричний та теоретичний, між якими виникає взаємозв'язок, оскільки без емпіричного неможливе теоретичне узагальнення і, навпаки, без теоретичних розробок неможливе отримання емпіричних даних.

Список використаних джерел:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Блауберг И. В. Становлення і сутність системного підходу / Блауберг И. В., Юдін Е. Г. – М. : Наука, 1973.
3. Дзенис З. Е. Методология и методика социально-экономических исследований / З. Е. Дзенис. – Рига : Зинатне, 1980. – 258 с.
4. Лямин В. С. География и общество. Философские и социологические проблемы географии / В. С. Лямин. – М. : Мысль, 1978. – С. 15-54, 157.
5. Мороз С. А. Методология географічної науки : навч. посібник / Мороз С. А., Онопрієнко В. І., Бортник С. Ю. - К. : Заповіт, 1997. - 333с.
6. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії : навч. посібник для студ. геогр. фак. ун-тів / М. Д. Пістун. – К. : Вища школа, 1996. – 231 с.
7. Причепій Є. М. Філософія: посібник для студентів вищих навчальних закладів / Причепій Є. М., Черній А. М., Гвоздецький В. Д., Чекаль Л. А. – К., 2001. – С. 527-575.
8. Сайчук В. С. Философские проблемы соотношения уровней познания в системе географических наук / В. С. Сайчук // Современные

проблемы гуманитарных и естественных наук : материалы XV-й Международной научно-практической конференции, 2 декабря 2011 г. – Рязань, 2012. – С. 4–6.

9. Саушкин Ю. Г. История и методология географической науки / Ю. Г. Саушкин. – М. : Мысль, 1973. – С. 3-46, 79-91, 148.

10. Степин В. С. Методология / В. С. Степин. // Знание – сила. – 1980. – № 10.

11. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М., 2000. – С.99-184.

12. Степин В. С. Философия науки. Общие проблемы: учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук / В. С. Степин. – М. : Гардарики, 2006. – 384с.

13. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: навч. посібник для студ. географічних спеціальностей вищ. навч. закладів / О. Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2005. - 632с.

14. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів : Львівський національний університет ім. І.Франка, 2001. – 744с.

Сайчук В. С. Теоретичний рівень географічних знань в контексті вивчення туристичної сфери

Визначено особливості теоретичного рівня наукового пізнання, суть та структуру теоретичних знань географічної науки. Проаналізовано методологічну базу географічних знань та визначено її роль у дослідженні туристичної сфери.

Ключові слова: наукова теорія, методологія, географічна наука, туристична сфера.

Saychuk V. S. Theoretical level of geographical knowledge in the context of tourism

Определены особенности теоретического уровня научного познания, сущность и структуру теоретических знаний географической науки. Проанализирована методологическая база географических знаний и определена ее роль в исследовании туристической сферы.

Ключевые слова: научная теория, методология, географическая наука, туристическая сфера.

Saychuk V. S. Theoretical level of geographical knowledge in the context of tourism

The features of the theoretical level of scientific knowledge, the nature and structure of theoretical knowledge of geography are defined. The methodological basis of geographical knowledge and defined its role in the study of tourism are analyzed.

Key words: scientific theory, methodology, geographical science, tourism sector.